

УДК 343.85–057.874

І.Г. Лубенець,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ СЕРЕД УЧНІВ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

У статті розглянуті загальносоціальні заходи запобігання насильству серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів як узгоджену систему заходів економічного, соціального, правового, управлінського, виховного характеру у сферах середньої освіти та сім'ї, реалізація яких сприяє зменшенню, нівелюванню, нейтралізації дії детермінант такого насильства. Наголошується, що належний рівень виховання дітей, виконуючи ряд завдань, ще й сприяє попередженню злочинності.

Ключові слова: заходи запобігання, насильство серед учнів, загальноосвітній навчальний заклад, виховання, дисципліна.

В статье рассмотрены общесоциальные меры предупреждения насилия среди учеников общеобразовательных учебных заведений как согласованную систему мер экономического, социального, правового, управленческого, воспитательного характера в сферах среднего образования и семьи, реализация которых способствует уменьшению, нивелированию, нейтрализации действия детерминант такого насилия. Отмечается, что надлежащий уровень воспитания детей, выполняя ряд задач, еще и способствует предупреждению преступности.

Ключевые слова: меры предупреждения, насилие среди учеников, общеобразовательное учебное заведение, воспитание, дисциплина.

Paper deals with general social prevention of violence among pupils of Secondary Schools as an agreed system of measures of economic, social, legal, managerial and educational nature in the spheres of secondary education and family, the implementation of which contributes to the reduction, elimination, neutralization of the determinants of such violence. It is noted that the proper level of education of children, fulfilling a number of tasks, also contributes to the prevention of crime.

Keywords: prevention measures, violence among pupils, general education school, upbringing, discipline.

Думка про пріоритетність запобігання злочинності перед покаранням висловлювалась ще античними філософами. У XVIII–XIX ст. просвітителі-гуманісти обґрунтовували положення, що гарний законодавець повинен піклуватися не стільки про покарання за злочини, скільки про те, щоб їх попередити, і перш за все шляхом поліпшення моралі (Монтеск'є, Беккарія), а також наголошували на тому, що попередження злочину повинно бути істинним змістом юстиції цивілізованого суспільства (Вольтер) [1, с. 264–265].

Вітчизняні кримінологічні дослідження попередження злочинності почали активно розвиватися з часу відродження кримінології в СРСР, тобто з початку 60-х років XX століття. Найбільш суттєвий внесок у розвиток теорії попередження злочинності зробили такі кримінологи, як П.П. Михайленко, О.А. Герцензон,

В.К. Звірбуль, Г.М. Миньковський, А.С. Шляпочников, А.Е. Жалінський, А.П. Закалюк, В.В. Голіни, О.М. Бандурка, О.М. Джужа, Ю.М. Антонян, Т.Л. Кальченко та ін.

Розглядаючи загальносоціальні заходи запобігання насильству серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів, вважаємо за доцільне зосередити увагу не на позитивних процесах, які відбуваються в суспільстві в цілому (розвиток економіки, підвищення рівня матеріального забезпечення населення тощо), а на процесах більш низького рівня, які відбуваються у сферах життєдіяльності суспільства, що визначають умови життя та формування дітей.

За результатами проведеного дослідження пропонується така система загальносоціальних заходів запобігання насильству серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

1. *Підвищення рівня підготовки педагогічних кадрів загальноосвітніх навчальних закладів.* Державною національною програмою “Освіта” (“Україна ХХІ століття”) визнано пріоритетну роль загальної середньої освіти та проголошено, що “Педагогічні працівники мають стати основною рушійною силою відродження та створення якісно нової національної системи освіти. У зв’язку з цим, головна увага має бути зосереджена на підготовці нового покоління педагогічних працівників, підвищенні загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу педагога до рівня, що відповідає його ролі у суспільстві” [2].

Але на сьогодні кадрова ситуація в галузі освіти, зокрема, щодо педагогічного складу загальноосвітніх навчальних закладів, дуже непроста. Як зазначає Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич, за результатами ЗНО 2016 р.: “На педагогічні спеціальності вступають діти з найнижчим рівнем знань”. Прохідний бал на вчителя математики в цьому році складав від 146 до 100 балів. Для порівняння, на економіку найнижчий прохідний бал – 160, а найвищим був 179 [3]. На сьогодні бути педагогом неprestижно. Тому часто студентами педінституту стають ті абітурієнти, хто не вступив до інших вишів. Тому очевидно: доки не будуть задіяні мотиваційні механізми, щоб зацікавити найкращих абітурієнтів, реформа в галузі освіти не буде повноцінною.

Також, на наш погляд, було б доцільним *уведення професійного стандарту педагога загальноосвітнього навчального закладу*, який би слугував засобом відбору педагогічних кадрів; вимірником кваліфікації педагога (в широкому сенсі цього слова); засобом підвищення якості освіти та способом реалізації стратегії освіти у світі; засобом визначення необхідності професійної перепідготовки та атестації; засобом підвищення поваги до професії педагога в суспільстві взагалі та серед учнів зокрема.

Політика стандартизації у сфері освіти почала втілюватися у 80–90 рр. ХХ століття не лише в розвинених країнах (США, Великобританія, Франція, Німеччина, Австралія, Нова Зеландія та ін.), а й у країнах, що розвиваються (Пакистан, Індія, Філіппіни тощо) [4, с. 3]. Зрозуміло, що масштабність, інтенсивність, швидкість та якість стандартизації в перелічених країнах відрізняються.

2. *Запровадження сучасних форм виховної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах, підвищення її ефективності.* Як зазначає П.П. Михайленко, “робота з попередження злочинів органічно пов’язана з усе більшою роботою з виховання” [5, с. 575].

Соціопедагогіка розглядає школу як соціальний осередок виховання, де центральним носієм суспільних цінностей, досвіду, моделей поведінки є вчитель (педагогічний склад).

Але процес ефективного виховання школярів потребує від педагогічного складу (особливо класного керівника та шкільного психолога) багато часу. У

зв'язку з великою кількістю школярів, ні класний керівник, ні, тим більш, шкільний психолог просто не в змозі забезпечити адекватну увагу до кожного учня. Так, за нормативами чисельності психологів, на 700 учнів розрахована лише одна одиниця практичного психолога в загальноосвітньому навчальному закладі [6]. Тобто якісно й ефективно провести діагностику, корекцію, реабілітацію, профілактику, прогнозування просто неможливо при такому навантаженні. Тому доцільно вирішити питання щодо оптимізації навантаження на перераховані посади педагогічного складу.

Для проведення ефективної виховної роботи необхідне використання сучасних методів соціально-педагогічної та психологічної роботи (такий захід можна одночасно віднести як до загальносоціальних, так і спеціально-кримінологічних заходів загальної профілактики) особливо з урахуванням віку учнів. Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2010 № 59 “Про вжиття заходів щодо запобігання насильства над дітьми” з метою забезпечення прав неповнолітніх у закладі на Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи покладено обов'язок вивчити та поширити досвід впровадження в навчально-виховний процес “Шкільної медіації” як одного зі способів розв'язання конфліктних ситуацій (п. 3.1) [7]. Адже доцільно обирати такі способи, які спонукають учнів до вияву активності, ініціативи й самостійності, у підготовці та проведенні яких вони брали б активну участь. Таким варіантом і є впровадження шкільної медіації.

3. Доповнення системи оцінювання роботи загальноосвітніх навчальних закладів показниками, які характеризують рівень виховної роботи, та встановлення переліку заохочень за успіхи у цій діяльності. На наш погляд, таке заохочення в навчальних закладах стимулювало би розвиток ініціатив у межах школи з питань удосконалення виховного процесу, активізації роботи з іншими органами та організаціями з метою всебічного розвитку дитини.

На сьогодні з метою введення елементів здорової конкуренції та мотивації тих, хто краще працює та має більше досягнень у сфері освіти, столична влада затвердила цільову програму “Освіта Києва. 2016–2018 роки”. Відповідно до цієї Програми передбачається система грантів для навчальних закладів за такими номінаціями: “Здорова дитина”, “Чуйне серце” (розвиток інклюзивної освіти), “Заклад з ідеєю” та “Перспектива освіти”. Вони надаватимуться за реалізацію цікавих та ефективних проектів як колективам, так і окремим педагогам [8].

Запровадження грантів Київського міського голови є одним із можливих дієвих механізмів стимулювання та заохочення суб'єктів освітньої діяльності до використання інноваційних підходів розвитку освіти в місті Києві. Грант Київського міського голови “Заклад з ідеєю”, наприклад, спрямований на підтримку творчої активності педагогічних колективів комунальних дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладів міста Києва щодо розробки та впровадження цілісної інноваційної концепції розвитку навчального закладу. Грант Київського міського голови “Перспектива освіти” стимулюватиме професійне зростання педагогічних працівників. Вчителі та вихователі, що здобудуть фінансову підтримку, матимуть можливість реалізувати власний творчий професійний потенціал та втілити свої професійні задуми. Моральне та матеріальне стимулювання педагогів грантами Київського міського голови сприятиме самореалізації та самоствердженню педагогів-новаторів, формуватиме установку педагогічних працівників на безперервну освіту, самовдосконалення та підвищення освітнього загальнокультурного рівня, заохочуватиме до самостійності та ініціативи, участі у професійних конкурсах, змаганнях, проектах з інноваційної педагогічної діяльності.

На наш погляд, необхідно розвивати грантову політику в сфері освіти та залучати як спонсорів установи, підприємства, організації усіх форм власності з метою збільшення обсягів фінансування.

4. *Формування дієвого механізму дотримання дисципліни в загальноосвітньому навчальному закладі.* Відповідно до п. 70 Положення про загальноосвітній навчальний заклад “дисципліна в закладах дотримується на основі взаємоповаги усіх учасників навчально-виховного процесу, дотримання правил внутрішнього розпорядку та статуту навчального закладу” [9].

У п. 75 цього ж статуту перелічені обов’язки учнів:

- дотримуватися вимог законодавства, моральних, етичних норм, поважати честь і гідність інших учнів та працівників;
- виконувати вимоги педагогічних та інших працівників закладу відповідно до статуту та правил внутрішнього розпорядку закладу;
- дбайливо ставитися до державного, громадського і особистого майна, майна інших учасників навчально-виховного процесу;
- дотримуватися вимог статуту, правил внутрішнього розпорядку закладу.

Відповідно до п. 3.4. “Примірного статуту загальноосвітнього навчального закладу” [10], учні зобов’язані:

- оволодівати знаннями, вміннями, практичними навичками, підвищувати загальнокультурний рівень;
- дотримуватися вимог статуту, правил внутрішнього розпорядку;
- бережливо ставитись до державного, громадського і особистого майна;
- дотримуватися законодавства, моральних, етичних норм;
- брати посильну участь у різних видах трудової діяльності, що не заборонені чинним законодавством;
- дотримуватися правил особистої гігієни та ін.

Зважаючи на викладене, слід зазначити, що перелічені положення мають лише загальний, декларативний характер. На наш погляд, цього недостатньо для чіткого забезпечення дотримання дисципліни в загальноосвітньому навчальному закладі. Необхідно розробити додаткові положення, де б чітко було сформульовано перелік заборон та відповідно до них у разі їх порушення – систему дій виховного характеру з обов’язковим переліком дисциплінарних стягнень. Тим паче, що для розроблення такого механізму є всі передумови. У п. 77 “Положення про загальноосвітній навчальний заклад” сказано, що “за невиконання учасниками навчально-виховного процесу своїх обов’язків, за порушення статуту, правил внутрішнього розпорядку на них можуть накладатися стягнення відповідно до закону”. А в п. 76 цього ж Положення передбачено, що “учні закладу залучаються за їх згодою та згодою батьків або осіб, які їх замінюють, до самообслуговування, різних видів суспільно корисної праці відповідно до статуту і правил внутрішнього розпорядку з урахуванням віку, статі, фізичних можливостей”. А перелік таких стягнень (наприклад, прибирання території школи) є можливість внести у статут загальноосвітнього навчального закладу (з дотриманням вимоги несуперечності законодавству України).

Наступним кроком у реалізації викладеного вище механізму є винесення конкретного рішення по факту порушення дисципліни учнем (учнями). Нині для організації роботи з попередження бездоглядності та правопорушень учнів у загальноосвітньому навчальному закладі створюється та затверджується наказом директора загальноосвітнього навчального закладу та діє Рада профілактики. Засади її функціонування передбачені в Орієнтовному Положенні про Раду

профілактики загальноосвітнього навального закладу, затвердженому наказом Управління освіти № 173 від 30.03.2010 р.

На наш погляд, якщо б існував чіткий перелік дисциплінарних стягнень та дій, за які вони накладаються, то Раді профілактики було б набагато простіше працювати за напрямом загальної та спеціальної превенції правопорушень серед учнів. Така діяльність була б позбавлена формалізму, внаслідок чого учні б розуміли, що за будь-яке порушення дисципліни настає реальна відповідальність.

5. *Запровадження у всіх загальноосвітніх навчальних закладах шкільної служби порозуміння (ШСП) або шкільної служби розв'язання конфліктів.* Рішення про створення такої служби приймає адміністрація школи, тому ініціативна група повинна звернутися до неї. Але якщо б створення такої служби було обов'язковим, то на наш погляд, це позитивно вплинуло б на ситуацію у будь-якій школі.

6. *Розвиток системи позашкільного виховання шляхом відродження безкоштовних гуртків, секцій та ін.* На сьогодні майже відсутні безкоштовні гуртки для дітей. А якщо такі існують, то для їх відвідування все одно необхідне наявність спеціальної форми для занять або видаткового матеріалу, що для дитини, яка опинилась у складних життєвих обставинах, є перешкодою. Тобто необхідно розвивати позашкільне виховання, засноване на принципі соціальної справедливості та вседоступності в рамках розроблення відповідних річних державних програм, щоб у кожної дитини була можливість реалізувати себе в тій чи іншій сфері. Є необхідність у веденні Державною службою статистики статистичного обліку позашкільних навчальних закладів з метою пропорційного розвитку таких закладів у кожному районі.

Така зайнятість дітей в позашкільний час сприятиме:

а) запобіганню безнаглядності дітей; б) загальному розвитку дитини; в) зниженню рівня насильства серед учнів шляхом сублімації агресивної поведінки в конкретну діяльність (або спортивну, або творчу); г) подальшій соціалізації дитини тощо.

7. *Формування у дітей установки на ведення здорового способу життя (як в школі, так і в сім'ї).* З метою стимулювання школярів до здорового способу життя у виховній діяльності як в школі, так і в сім'ї, необхідно:

1) формувати свідоме ставлення до свого здоров'я шляхом пропаганди здорового способу життя з боку дорослих, щоб у дітей сформувалось переконання в тому, що вести здоровий спосіб життя – це “круто”, говорячи мовою молоді;

2) сприяти обізнаності молоді про негативні наслідки тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотиків тощо. Переконати підлітків, що шкідливі звички – це характерний атрибут лише слабких духом людей. Нині занепокоєння викликають результати опитування 10–14-річних підлітків. Про популяризацію куріння у підлітковому середовищі свідчить те, що 40 % представників цієї вікової групи вже спробували курити. Половина з них викурили першу цигарку у віці до 10 років (серед хлопців цей показник становить 70 %, дівчат – 39 %). У віці 11–13 років про свою спробу куріння зазначила кожна третя опитана дитина (34 %), і дівчата у цьому випадку майже вдвічі переважають хлопців (відповідно 55 і 25 %) [11, с. 70];

3) розширити проведення фізкультурно-оздоровчих заходів серед школярів та вдосконалити або змінити організацію проведення уроків фізкультури.

На наш погляд, слід звернути увагу на зарубіжний досвід щодо цього питання. Наприклад, щорічно близько 18 мільйонів дітей і підлітків США беруть участь у програмі “Тестування і нагородження”, яку ініціює координаційна рада з фізкультури при Президентові країни. Медаль Президента за відповідальне ставлення до

свого здоров'я отримують близько 700 тисяч школярів, які виконали відповідні нормативи після тривалих занять фізичними вправами [11, с. 117]. На наш погляд, це мотивувало б школярів вести здоровий спосіб життя.

Щодо вдосконалення проведення уроків фізкультури, то досвід США, ми вважаємо, був би доцільним у нашій країні. У середній школі США (Middle School) навчаються з 6 по 8 клас, де заняття з фізкультури вже переходять на рівень спортивних команд, учні мають можливість обирати якийсь один вид спорту: футбол, баскетбол, плавання, легку атлетику тощо [12].

8. *Підвищення рівня взаємодії сім'ї та школи.* Така взаємодія повинна мати на меті спільне виховання та навчання дітей, тому що школа та сім'я – два суспільних інститути, на яких покладено обов'язок виховувати особистість [11].

На сьогодні ситуація складається так, що кожен із них перекладає відповідальність за недоліки виховання та навчання один на одного: вчителі на батьків, батьки – на вчителів. Ставлення батьків до проблем виховання дітей не є однозначним. Близько 70 % батьків визнають всю відповідальність за навчання і виховання своїх дітей, 25 % вважають, що виховувати дитину повинна сім'я, школа і суспільство, тому їй відповідальність необхідно ділити порівну. І понад 5 % батьків взагалі знімають із себе відповідальність за виховання своїх дітей [13].

Треба зрозуміти, що лише спільні зусилля можуть дати позитивні результати: своєчасно діагностувати потенційно агресивних або навпаки закомплексованих дітей та допомогти таким дітям не стати агресорами або жертвами, забезпечити дітям соціальну адаптацію, що є попередженням насильства серед них. При цьому має бути збережена пріоритетна роль сім'ї у вихованні та розвитку дитини, тому що фундамент соціалізації та моральних якостей закладається саме в сім'ї.

З метою підвищення рівня педагогічної підготовки батьків, на нашу думку, є сенс у розробленні на базі сайту кожної школи сторінки для батьків, де вони можуть дистанційно навчатися психології виховання дітей, звернутися з питаннями до психолога, обговорити проблемні питання на форумі для батьків та ін.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що загальносоціальні заходи запобігання насильству серед учнів становлять сукупність економічних, виховних, ідеологічних, організаційно-управлінських, правових, технічних заходів, у більшості випадків, довготривалого характеру, які забезпечують належне функціонування існуючої системи суспільних відносин у сфері виховання дитини та опосередковано впливають на запобігання злочинності серед них. Слід відзначити, що у своїй роботі ми розглядали систему загальносоціальних заходів на рівні загальноосвітніх навчальних закладів та сім'ї, тому що вважаємо, що саме сім'я і школа є домінантами, на які покладена функція з виховання дитини.

Зазначимо, що належний рівень виховання, виконуючи ряд завдань, ще й сприяє попередженню злочинності. Тобто зв'язок педагогіки та кримінології незаперечний. Як наголошує Г.А. Аванесов, виховання та профілактику не можна відривати одне від одного. Вихованню притаманна профілактична функція, а профілактиці – функція виховання [14, с. 405].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криминология: учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2006. 734 с.
2. Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна XXI Століття"): Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 № 896. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF/print1469533349200850> (дата звернення 03.07.2017).
3. Вчитися в педагогічних ВНЗ йдуть діти за низькими балами ЗНО. URL: <https://bdzhola.com/news/vchitisja-v-pedagogichni-vnz-jdut-diti-za-nizkimi-balami-zno> (дата звернення 06.07.2017).

4. *Мирошникова О.Х.* Профессиональный стандарт педагога: международный опыт и региональные компоненты. Интернет-журнал “Науковедение”. 2015. Т. 7. № 3. URL: <http://paukovedenie.ru/PDF/53PVN315.pdf> (дата звернення 10.07.2017).

5. *Михайленко П.П.* Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії): у 3 т. Київ: Генеза, 1999. 944 с.

6. Про затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України: Наказ Міністерства освіти України від 03.05.1999 № 127. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0922-99> (дата звернення 11.07.2017).

7. Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми: Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.02.2010 № 59. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/257-> (дата звернення 17.07.2017).

8. Про затвердження міської комплексної цільової програми “Освіта Києва. 2016–2018 роки”: Рішення Київської міської Ради від 03.03.2016 № 125/125. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/F3C03C3335C151BFC2257F8700687553?OpenDocument (дата звернення 03.07.2017).

9. Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 778. URL: <http://golovbukh.ua/regulations/8451/467649/> (дата звернення 05.07.2017).

10. Про затвердження Примірного статуту загальноосвітнього навчального закладу: Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.04.2002 № 284. URL: <http://www.uazakon.com/document/spart13/inx13846.htm> (дата звернення 10.07.2017).

11. *Яременко О.О., Балакірева О.М.* та ін. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи. Київ: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. 168 с. URL: <http://www.health.gov.ua/health.nsf/7cd1e76cd2c16dd6c12565fb002be32d/79a9a308803a86dfc22569fb0031c486?OpenDocument> (дата звернення 17.07.2017).

12. *Рыбакова Г.* Что особенного в американской школьной системе? 2011. URL: <https://www.proza.ru/2011/04/19/894> (дата звернення 24.07.2017).

13. *Дякова О.С.* Шляхи оптимізації взаємодії школи і сім'ї у розвитку особистості молодшого школяра. Творча майстерня вчителя. URL: <http://dorobok.edu.vn.ua/article/view/597> (дата звернення 03.07.2017).

14. *Аванесов Г.А.* Криминология и социальная профилактика. – Москва: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 526 с.

Отримано 04.08.2017